

Шевчук З.С.

Прецедентні феномени як ознака соціалізації мовної особистості жінки (на матеріалі текстів Ірен Роздобудько)

Шевчук Зореслава Сергіївна, аспірант кафедри української мови
Факультет української філології на журналістики

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

Анотація. Стаття присвячена аналізу прецедентних феноменів як смислотвірних орієнтирів, значення яких виражає пряме і опосередковане ставлення до мовної особистості жінки, її соціальної ролі в суспільстві; спектр оцінок (позитивних і негативних) залежно від використаних лінгвальних засобів і їх реалізації у мовному матеріалі.

Ключові слова: антропоцентризм, прецедентні феномени, алюзія, ремінісценція, мовна гра

Вступ. У рамках сучасної парадигми антропоцентричних досліджень актуальним є вивчення мови як інструменту пізнавальної діяльності людини. У ході аналізу мовних явищ ми виходимо перш за все з того, що мовні форми залежать від мисленнєвої активності їхніх носіїв, від соціальних та національних чинників [1, с. 258]. У мові людина зберігає і закріплює результати пізнання навколишньої дійсності, через неї передає здобуті знання. Саме тому увага дослідників сконцентрована на проблемі особистості, її місці в мовній системі.

Короткий огляд публікацій з теми. Поняття мовної особистості не є новим на тлі розвитку сучасної антропоцентричної парадигми. На нього натрапляємо в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених [Г.І. Богин, І.О. Голубовська, І.Н. Горелов, К.Ф. Седов, Ю.Н. Караулов, В.В. Красных, М.В. Ляпон, О.Б. Сиротинина], проте, як зазначають дослідники цього явища, поки що не існує "...єдиного, прийнятного та визнаного усіма трактування цього поняття" [3, с. 47].

Мова засвідчує наявність у свідомості людини різноманітних структур знання про світ, про шляхи й способи його категоризації та концептуалізації. У роботах Н.Д. Арутюнової, Н.Н. Болдирева, В.Г. Дідковської, С.А. Жаботинської, О.С. Кубрякової, В.А. Маслової, З.Д. Попова, А.М. Приходько, І.А. Стерніна, Ю.С. Степанова представлено дослідження онтологічної сутності, лінгвокультурної значущості, системної організації основних одиниць. Студіювання у цьому напрямку виявляє нові проблеми, зокрема питання прецедентності в структурі параметризації мовної особистості.

Мета нашого дослідження – виявлення специфіки впливу прецедентних семантичних та функціональних особливостей прецедентних феноменів на формування соціального параметра мовної особистості жінки у творах Ірен Роздобудько.

Матеріалом роботи обрано тексти творів сучасної жіночої прози (Ірен Роздобудько «ЛСД. Ліцей слухняних дружин», «Одного разу...», «Дванадцять або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя»).

Для досягнення мети у роботі були використані такі **методи дослідження**: метод лінгвістичного спостереження й опису; метод узагальнення і порівняння; метод суцільної вибірки; прийоми лінгвістичного спостереження, класифікації і систематизації.

Результати і їх обговорення. Прецедентні феномени належать до культурно-мовної компетенції – здатності носіїв певної етнічної культури й мови

впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі настанови й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організувати свою комунікативну поведінку й текстопородження згідно з цими культурними знаннями. [8, с. 5].

Важливою рисою текстів модерної жіночої прози є використання найбільш типових для сучасного сьогодення засобів викладу матеріалу, частотних лексичних одиниць, характерних для нашого часу фразеологізмів і метафоричних найменувань, широке вживання „чужого слова”, особливо при описі буденних реалій життя. Тексти в нашій свідомості існують швидше як гіпертексти, що включають систему асоціативних зв'язків, перехресних посилань.

У текстах Ірен Роздобудько нами виділено такі функції цитації: монтаж з цитат – проєкція на нестійкість життя; гра з цитатами; експресивність; двоплановість чи багатозначність; пародіювання, поетизація тощо.

Вибір мовних засобів авторкою у своїх творах, як правило, пов'язаний з оцінкою жінки, її зовнішнього вигляду, звичок, вподобань та ін., що має за мету вплив на адресата, із системою ціннісної орієнтації, коли на перший план виступають концептуальні, образні й емоційні характеристики. Одним з найбільш яскравих мовних засобів оцінки є вкраплення інтертекстуальних елементів, смислотвірна функція яких розкривається в межах когнітивного підходу: *“Перебуваючи не в кращому гуморі, я зловтішно призначила зустріч «у чорта на куличках» - там, де було моє місце роботи”* [7, с. 168].

Термін “прецедентні феномени” (ПФ) найбільш вживаний у сучасній лінгвістичній літературі. Незважаючи на велику кількість синонімів, саме він використовується в більшості наукових праць. Хоча, терміни “логоепістема”, “ремнісценція”, “алюзія”, “прихована цитація”, для змінених ПФ – “навмисна аномалія” (назви того самого явища, вперше поміченого філософією постмодернізму і підхопленою сучасною лінгвістикою). На нашу думку, вживання терміна “прецедентні феномени” з-поміж інших найменувань є найбільш прийнятним. Його ми розуміємо як ментальне утворення, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальне й використане у когнітивному й комунікативному плані.

За рівнями прецедентності досліджувані структури поділяються на:

1) соціумно-прецедентні, відомі тільки членам певного когнітивного простору: “Всі ми – курсантки передостаннього одинадцятого класу. Одна четверта класу – **«секстет»**. **«Шістка»** тобто...Обов'язки кожної членкині **секстету** – стежити за порядком, виховувати одна одну власним прикладом, бути безжальною до прояву гріхів і намагатися здобути якомога більше добродетності” [6, с. 18-19];

2) національно-прецедентні, як правило, відомі всім носіям мови однієї країни: “Отже, дядько розглядав плоди своєї праці, кондуктор дав мені **“щасливий квиток”** і наказав з'їсти його” [7, с. 14]

3) універсально-прецедентні – умовно відомі всім homo sapiens: “Пам'ятаю однокласника, якого одного разу запросила в гості...Але після цього візиту навіть у нашій елітній школі набула репутації **“білої ворони”** і **“буржуйки”** [5, с. 38].

ПФ – ціннісні орієнтири, які було активізовано у мовленні в статусі еталонів / антиеталонів для зіставлення [4, с. 7]. До ПФ ми відносимо прецедентні імена (ПІ), прецедентні висловлювання (ПВ), прецедентні тексти (ПТ), прецедентні ситуації (ПС). Найчастіше у творах Ірен Роздобудько використовуються прецедентні висловлювання.

ПІ – феномени особливого роду. З одного боку вони є вербальними ідентифікаторами „невербальних” феноменів (реальних людей, вигаданих персонажів творів, географічних об'єктів, історичних подій тощо), у мовній системі – власними іменниками (чи іменниковими словосполученнями). З іншого – ПІ вживаються не для ідентифікації референта, а його характеристики, набуваючи статусу загальних назв. Це уможлиблює вживання ПІ у якості символів. Наприклад: “Ну, так, вони називали мене **«помідором»** за те, що мої щокі завжди були червоними. Друга прозивалка була взагалі ганебною...старшокласниці одразу охрестили мене **“вагітний тарган”**...Отже, **Помідор і Вагітний Тарган** не мав права брати участі в нічних задушевних розмовах, а мусив затуляти вуха подушкою або вдавати глибокий дитячий сон” [7, с. 22]. У наведеному фрагменті ПІ **Помідор і Вагітний Тарган** символізують певні риси зовнішності героїні. Однак, якщо оцінка соматема **червонощока дівчина** та вестема **дівчина в широкій сукні** є нейтральною, то їх репрезентація через ПІ виражає негативну оцінку мовця. Вживаючись метафорично, вони слугують «еталоном» порівняння.

У текстах авторки вживання ПІ служать засобом різносторонньої характеристики жінки (параметр зовнішності, соціального статусу, інтелектуальний параметр тощо). Зокрема, аналіз фактичного матеріалу виявив, що у творах переважають слова, словосполучення, які дають безпосередню оцінку жінці як суб'єктові – виразникові різноманітних соціальних ролей. У таких випадках виокремлюємо особливий модифікований різновид ПІ (у поєднанні із ПВ), який вербалізовано через використання асоціативно маркованих розмовних словосполучень: “На третьому поверсі нашого інформаційного агентства містилося Товариство книголюбів. Ним керувала маленька жіночка, про таких кажуть: **“миша в борошні”** [7, с. 63]; розмовних висловів: “Тоді, в останньому пориві

відчаю, я зізналася про зйомку і навіть про те, що сама є автором сценарію і тепер буду, як **“чоботар без чобіт!”** [7, с. 58]; розмовних слів – демінутивів (із суфіксами -ячк-, -явк-): “Я типова **“середнячка”**. І цим усе сказане” [6, с. 25], “Мені не належало ніякої. Адже надати тумбочку **“малюці”** вважалося зайвою розкішшю” [7, с. 20]; назв героїв казок: “...і тепер буду[...] **Попелюшкою** на чужому бенкеті” [7, с. 58]; мовних кліше (соціально і культурно маркованих): “Власне, я не плачу ось уже кілька років – мабуть, зоп'ять чи навіть десять. Такий собі **робот на автотопілі...**” [5, с. 8], “Все повернулося на круги своя, з тією лише різницею, що я справді стала господинею великого дому – дружиною, **берегинею домашнього вогнища**” [5, с. 42]; “Не дивуйся, це – ти [...] **королева світських раутів, “дівчина з обкладинки”, модна письменниця, телезірка, лауреатка престижних премій, кумир молоді, авторка сорока романів та десяти кінострічок, мандрівниця, фатальна білявка, пожива репортерів, скандалістка, примара, порох, вода, попіл, тлін...**” [5, с. 254]; назв художніх творів: “Коли в дев'ятому класі ми вивчали типажі і психотипи, пані Вчителька назвала Озу **“дамою з камеліями”** [6, с. 23].

Матеріал текстів дав змогу виокремити й такі різновиди ПІ на позначення:

а) власних імен людей: “Сирота...вважає себе **Жанною Д'арк**” [5, с. 102], “Часом я думаю, що на тілі людини є більш сороміцькі місця, ніж ті, які вона звикла ховати під одягом [...]Мабуть, **Ван-Гог** відчув цей сором перший” [5, с. 100]; “Якби в мене був більший хист до точних наук, я б зробила якесь відкриття, наче **Архімед**, який вскочив у ванну з водою і зробив висновок про те, що...” [7, с. 16]; “...пиши так, ніби пишеш для **Фелліні...**” [7, с. 26];

б) назв художніх творів: “Про неї кажуть: **«Горе від розуму»** [7, с. 138];

в) назв фільмів: “Кіно нам показують два рази на місяць...У них, за словами пані Директорки, все те, що нам потрібне для життя. **“Дівчата”, “Волга-Волга”, “Велике життя”, “Цирк”, “Свинарка і пастух”**...” [6, с. 46];

г) назви біблійних понять: “Маючи такого чоловіка, можна якнайкраще виконати всі пункти Статуту і заслужити **Царство Небесне**, подумала я” [6, с. 63]; “Аж нігті впираються в долоню: такий собі магічний знак того, що твоє внутрішнє напруження допоможе потрапити до **царства небесного**, а вожатій – зробити правильний вибір” [7, с. 19];

д) назви громадських закладів: “...одного разу у Львові ми з Оксаною Ватуляк пішли до **“Ням-Ням”** [7, с. 25]; “Вона подумала, що ще один день у компанії мерців не витримає і тому, поблукавши численними вуличками, нарешті знайшла затишне місце – **“Бузковий хутір”**, кав'ярню, в якій Гемінгвей писав **“Фієсту”** [5, с. 259].

Активне вживання ПІ зумовлене прагненням авторки висвітлити культурну, інтелектуальну, духовну, естетичну складову мовної особистості жінки.

ПВ – це самодостатні у змістовному плані синтаксичні одиниці, які розкривають пізнавальний досвід людини, набувають узагальнювального значення, відображають особливості категоризації та концеп-

туалізації дійсності лінгвоспільнотою. Відповідно, за формою цитування розподіляємо їх на:

а) повні: “А найбільше я ненавиджу ось це: **“Незамінних не буває!”** [7, с. 91];

б) неповні: “Шпальта нарешилі зверстана. Пішла, дороженька, до друкарні... Все. Кінець. **Фініта ля...**” [7, с. 42].

За джерелом походження ПВ розподіляємо на:

а) вислови відомих людей: “Справа в тім, що я ходила до театральної студії та певний час міркувала, як у часи Марії Заньковецької: **“Або – на сцену, або – до очерету головою!”** [7, с. 31];

б) крилаті вислови: “Але потрапити на знімальний майданчик, відверто кажучи, я не мріяла й не просилася. Мовляв, **“мавр зробив свою справу – мавр мусить піти”** [7, с. 57];

в) ідіоми: “І вирішуватиме, варті ми піти у **“вільне плавання”** чи претенденту на нашу прихильність ще треба почекати, доки ми не виправимо всі свої помилки, записані сюди” [6, с. 17];

г) фразеологізми: “Проте **«бойове хрещення»** було отримано і я з повним правом підійшла до **“зграйки артистів”** [7, с. 61]; “А я можу прожити **сім п’ятниць на тиждень**” [5, с. 9]. Аргументом для трактування фразеологізмів як прецедентних виступає той факт, що при будь-якій модифікації фразеологічне значення не погашується. В очікуванні слухача актуалізується, насамперед, фразеологічне значення, далі – під впливом контексту – відбувається „переключення” з П на І рівень номінації, тобто фразеологізм „розщеплюється” на окремі значення його структурних елементів, що створює комічний ефект. Проте присутність при цьому у свідомості співрозмовників фразеологічного значення засвідчує прецедентність фразеологізмів.

Інтертекстові елементи беруть участь і у мовній грі. Для цього використовують в основному модифіковані ПВ: “Так я потрапила з **розбитого човна – на бал**. Мені запропонували очолити відділ” [7, с. 45]; “Дорогою я зайшла до ювелірного магазину й на всі гроші купила перстень. Пізніше я заклала його в ломбарді й не викупила. Навмисне не викупила. Адже **«продала цирк» за квиток на літак в один кінець. І це була гідна ціна**” [7, с. 50]; “А поки не вмієш реалізувати – тихо стукай пальчиками по клавіатурі чи шкрябай ручкою по аркушу, доки сам не візьмешся за цю справу...Що, до речі, цілком реально. А якщо реально – то поки що просто старанно вчись. Адже **“два професіонали в одному” – то вже серйозно. Але – саме професіонали!**” [7, с. 57]. Такі трансформації є засобом створення іронії – своєрідного стилю викладу авторки. Звернення до вертикального контексту за допомогою прихованої цитації має на меті саме віддзеркалення незадоволеності жінки навколишнім світом. Іронія приховує в собі соціальну оцінку навіть у разі зовнішньо об’єктивного викладу фактів.

ПВ у творах Ірен Роздобудько є мотиваторами, які вносять у відповідний вислів модусний компонент оцінки, є засобом сугестивного впливу на реципієнта

з метою створення відповідного «іміджу» жінки в конкретній ситуації.

ПС – це значущі для життя суспільства ситуації (дійсні чи вигадані), які зберігаються у свідомості лінгвоспільноти у вигляді ментальних утворень та виступають у ролі еталонів / антиеталонів для наслідування / ненаслідування. Уявлення про ПС активізуються ПІ, ПВ чи окремими атрибутами ПС. До прикладу: “Погляньте хоча б на ті мильні серіали, що показують по телебаченню, на шоу і розважальні заходи, на журнальчики з порадами, на все, що відбувається довкола! На дівчат у клубах, на жінок у фітнес-центрах, на всю цю публіку, що ходить на розважальні **“камеді-клаби”** і шоу. Всі їхні **проблеми – нижче пупа! Кохання-зітхання, любов-морков! Попит диктує пропозицію!** [...] **Казка про Попелюшку, що вийшла заміж за принца – маячня** [...] **Кожному овочу – свій фрукт**” [6, с. 244]. У наведеному уривку, наприклад, ПВ *попит диктує пропозицію* вживається в новому контексті, невластивому для ринкової сфери. Така мовна характеризується аргументованістю оцінок, (ствердження підкріплені фактами, логічно обґрунтованих аргументів упередженими категоричними формулюваннями, посиланнями на достовірну інформацію), високий ступінь інформативності тексту, домінування оцінних реплік, що увиразнює і водночас активізує ПС.

ПТ збережено у текстовій концептосфері лінгвоспільноти завдяки сюжетові, проблематиці, описаним подіям, персонажам, які стають типовими та можуть займати певне місце щодо норми на шкалі зіставлення за нових умов. Символами ПТ є ПІ, ПВ, ПС. ПТ активізуються такими прийомами інтертекстуальності, як стилізація, продовження, алюзія тощо. Наприклад: *«Моя подруга **Лєся Воронина** на мє скавуління про якісь негаразди часом каже: **“Роздобуддя, ніхто не обіцяв, що буде легко!** – і тоді мені справді стає легко. Адже, якщо замислитися, жодна людина в цьому світі не має ніякої індульгенції, котра б відкрила їй прямий і безхмарний шлях до раю. І тому варто бути готовим до всього [...] Що ти побачиш Америку чи плаватимеш на гумовому матраці в **Мертвому морі** – і що ти **НІКОЛИ** не зрушиш із насидженого місця...Що ти **«народжений для щастя, як...**” – і що **“ніхто не обіцяв, що буде легко”**...[7, с. 93]. Роздуми героїні про життя супроводжуються алюзіями про те, що є і те, що може бути. При цьому ПІ (Мертве море, Америка), ПВ (“ніхто не обіцяв, що буде легко”, “народжений для щастя, як...”) є всесвітньо відомими, тому їхня прецедентність не має часових і географічних меж. ПТ виражають сюжетно-композиційну функцію у творі.*

Висновки. Загалом, використані ПФ у текстах Ірен Роздобудько ПФ несуть смислотвірне навантаження. Їхній зміст виражає пряме і опосередковане ставлення до мовної особистості жінки, її соціальної ролі в суспільстві, виражає спектр оцінок (позитивних і негативних) залежно від використаних мовних засобів і їх реалізації у ПІ, ПВ, ПС, ПТ.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Голик С. Мовна особистість як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень / Сніжана Голик // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2013. – Вип. 21. – С. 258–264.
Holyk S. Movna osobystist yak obiek lnhvokulturologhichnykh doslidzhen [The linguistic identity as an object of linguistic-cultural research] / Snizhana Holyk // Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya inozemni movy. – 2013. Vyp. 21. – S. 258-264.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
Karaulov Y.N. Russkii yazyk I yazykovaia lichnost [Russian language and a linguistic personality] / Y.N. Karaulov. – M. : Nauka, 1987. – 263 s.
3. Красных В.В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
Krasnyh V.V. “Svoi” sredi “chuzhyh”: mif ili realnost? [At home among strangers: myth or reality] / V.V. Krasnyh. – M. : Ghozys, 2003. – 375 s.
4. Найдюк О.В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.01 “українська мова” / О.В. Найдюк. – К., 2009. – 14 с.
Naidiuk O.V. Semantychni ta funktsionalni osoblyvosti pretseidentnyh fenomeniv u nimetskomovnomu dyskursi : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. : 10.02.01 “ukrainska mova” [Semantic and functional features of the precedent phenomena in German-speaking discourse] / O.V. Naidiuk. – K., 2009. – 14 s.
5. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя. Роман / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2012. – 272 с.
Rozdobudko I. Dvanadtsat, abo Vyhovannia zhinky v umovah, ne prydatnyh do zhyttia. Roman [Twelve or Bringing up the woman in unsuitable to life conditions. A novel] / Iren Rozdobudko. – K. : Nora-Druk, 2012. – 272 s.
6. Роздобудько І. ЛСД. Ліцей слухняних дружин : [роман] / Ірен Роздобудько ; передм. Т. Вергелес. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с.
Rozdobudko I. LSD. Litsei sluhnyanih druzhyn : [roman] [Lyceum of the obedient wives : [a novel] / Iren Rozdobudko : peredm. T. Vergheles. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho Dozvillia”, 2013. – 320 s.
7. Роздобудько І. Одного разу... : роман / Ірен Роздобудько ; передм. Л. Ворониної. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 224 с.
Rozdobudko I. Odnoho razu... : roman [Once upon a time... : roman] / Iren Rozdobudko : peredm. L. Voronynoi. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho Dozvillia”, 2014. – 224 s.
8. Селіванова О.О. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О.О. Селіванова // Лінгвістична палітра. Філологічні студії / за заг. ред. Л.А. Лисиченко. – Харків, 2009. – С. 129–139.
Selivanova O.O. Pretsedentna motyvatsiia nominatyvnyh odynyts (na materalii ukrainskoi movy) [Case-motivation of the nominative units (based on the material of the Ukrainian language)] / O.O. Selivanova // Linghivistychna palitra. Filolohichni studii / za zah. red. L.A. Lysychenko. – Kharkiv, 2009. – S. 129–139.
9. Сереброва С.Б. Прецедентні феномени в дискурсі сучасних ЗМІ: проблема функціонування і реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец : 10.02.01 «українська мова» / С.Б. Сереброва. – Дніпропетровськ, 2009. – 21 с.
Serebrova S.B. Pretsedentni fenomeni v dyskursi suchasnyh ZMI: problema funktsionuvannia i realizatsii : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets : 10.02.01 “ukrainska mova” [The precedent phenomena in the discourse of the modern mass media : abstract of dissertation for the degree of Candidate of Philology : speciality “the Ukrainian language”] / S.B. Serebrova. – Dnipropetrovsk, 2009. – 21 s.

Shevchuk Z.S. The precedent phenomena as the sign of the socialization of the linguistic identity of the woman (based on the Iren Rozdobudko's works)

The article is devoted to the analysis of the precedent phenomena as references which create contents, whose meaning express the direct and indirect relationship to the linguistic identity of the woman, her social role in the society; the range of estimates (positive and negative), depending on the used lingual tools and their implementation in the language material.

Keywords: anthropocentrism, precedent phenomena, allusion, reminiscence, play of words

Шевчук З.С. Прецедентные феномены как признак социализации лингвистической личности (на материале произведений текстов Ирен Роздобудько)

Статья посвящена анализу прецедентных феноменов как смыслообразующих ориентиров, значения которых выражает прямое и косвенное отношение к языковой личности женщины, ее социальной роли в обществе; спектр оценок (положительных и отрицательных) зависимо от использованных лингвальных средств и их реализации в языковом материале.

Ключевые слова: антропоцентризм, прецедентные феномены, аллюзия, реминисценция, языковая игра